

УДК 316.334:37

І.В. ШАПОШНІКОВА

ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТА В СОЦІАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ВНЗ

У статті зауважено, що існуюча модель вищої освіти недостатньо забезпечує ефективність підготовки молодого фахівця, який повинен поряд із професійними знаннями мати психологічну та емоційну готовність до професійної діяльності. За процес комплексної підготовки до професійної діяльності запропоновано розглядати професіоналізацію, яка не має єдиного розуміння та класифікації в сучасній літературі. У статті наголошується, що саме в соціальному середовищі ВНЗ можливим є перебіг процесу професіоналізації. Запропоновано напрями соціально-технологічної активності ВНЗ у процесі професіоналізації індивіда незалежно від фази професіоналізації, в якій такий індивід перебуває.

Ключові слова: професіоналізація, соціальне середовище, ВНЗ, готовність, соціально-технологічна активність.

Сучасні літературні джерела відносять розгляд категорії професіоналізації здебільшого до уваги психологів. При цьому зазначений підхід принципово звужує проблемне поле та не дає змоги встановити причинно-наслідкові зв'язки в процесі професіоналізації між індивідом і референтною групою. Психологічний підхід зумовлює об'єкт-суб'єктний підхід до розгляду проблеми професіоналізації, тоді як, на нашу думку, більш коректно говорити про суб'єкт-суб'єктну логіку процесу професіоналізації. Щоправда, соціологічні джерела також містять підходи до вивчення цього явища, однак здебільшого професіоналізація розглядається з оціночних позицій. Отже, сучасний темп соціально-економічних процесів зумовлює увагу до інструментальної складової процесу професіоналізації, а саме явище професіоналізації має виступати об'єктом соціального конструювання.

Категорія “професіоналізація” досить часто використовується в науково-дослідній літературі з аналізу проблем професій і професійної діяльності, де розглядається в якості певного стану особистості. Так, термін “професіоналізація” визначається в соціологічному словнику, де визначається як процес, за допомогою якого посада викликає претензію на статус, а відповідно винагороду та привілеї [1]. В іншому енциклопедичному словнику дають суттєво відмінне тлумачення терміна “професіоналізація” та розглядають його як “цілісний безперервний процес становлення особистості фахівця, який починається з моменту вибору майбутньої професії і закінчується, коли людина припиняє активну трудову діяльність” [2].

В енциклопедичній літературі міститься й інструментальний підхід до розуміння категорії “професіоналізація”. Так, на електронному ресурсі психологічної енциклопедії професіоналізація розглядається як процес становлення

професіонала. Цей процес включає: вибір людиною професії з урахуванням своїх власних можливостей і здібностей; освоєння правил і норм професії; формування та усвідомлення себе як професіонала, збагачення досвіду професії за рахунок особистого внеску, розвиток своєї особистості засобами професії та ін. [3]. Однак у запропонованому підході професіоналізація перетворюється на специфічний розділ акмеології та втрачає своє соціологічне наповнення.

Як справедливо зазначають автори підручника з акмеології, “прогресивний розвиток людини не відбувається з однієї “вузької колії”, адже важко стати справжнім професіоналом своєї справи, розвиваючись виключно як суб’єкт праці. Практика свідчить, що чим вище рівень професіоналізму, тим більше в ньому індивідуального й особистісного [4, с. 16] (отриманого індивідом у процесі формування особистості – тобто соціалізації).

Російський дослідник В. Цвик зазначає, що процес професіоналізації сягає певної міри завершеності при досягненні особистістю професійної зрілості, що характеризується здобуттям високої професійної майстерності і статусу, з іншого боку – професіоналізація триває протягом усього життя людини, оскільки вдосконалення професійної майстерності та розвиток професіоналізму не обмежений часовими межами [5]. В такому тлумаченні процес професіоналізації наближується до розуміння соціалізації, що ускладнює його подальшу технологізацію, адже потребує уточнення характеру та напряму безпосереднього соціально-технологічного впливу.

Враховуючи, що соціальні процеси, які відбуваються у процесі навчання у вищій школі, спрямовані на формування професійної готовності студента до широкого кола функціональних обов’язків, **мета статті** – чітко розмежувати підходи до соціалізації та професіоналізації.

Процес соціалізації, за визначенням Е. Дюркгейма, – щохвилинне відчуття дитиною... тиску соціального середовища, яке прагне сформувати його за своїм зразком і має своїми представниками й посередниками батьків і вчителів [6, с. 34]. У такому тлумаченні штучний процес формування професійної компетенції збігатиметься із соціалізацією в дюркгеймівському трактуванні. Ще більшою мірою штучна професіоналізація збігається із соціалізацією у трактуванні Маргарет Мід, яка під соціалізацією розуміє соціальне навчання взагалі, а інкультурацію розглядає як “реальний процес навчання, як він відбувається в специфічній культурі” [7, с. 400]. Ще один дослідник соціалізації Е. Еріксон розглядав успішну соціалізацію, з одного боку, як процес набуття типових рис, характерних для суспільства, в якому індивід функціонує, а з іншого, наділення того чи іншого типу поведінки індивідуальними рисами. Цей процес Е. Еріксон висвітлює через можливі стратегії соціалізації, що ґрунтуються на існуванні криз на життєвому шляху особистості, а також пошуку ідентичності та формуванні стратегії ідеологічного самовизначення [8]. Таким чином, інструментальна різниця між соціалізацією та професіоналізацією через формування особистості професіонала в процесі його підготовки є мінімальною. Однак з метою встановлення відмінностей вважаємо за доцільне продовжити аналіз існуючих підходів.

Звертаючи увагу на висновки російського дослідника В. Мансурова, процес професіоналізації представниками функціонального напрямку соціології визначається як реакція з боку професійних груп на потреби суспільства [8; 10]. Базуючи логіку аналізу на принципах функціоналізму вважаємо за можливе в подальшому виходити за межі запропонованої логіки. Щоправда, потреби суспільства також є досить дискретними, що говорить про неможливість адаптувати майбутнього професіонала (в процесі професіоналізації) до потреб усього суспільства. Більш коректним є адаптація до вимог конкретних (цільових) груп.

Російський дослідник Ю.П. Поваренко визначає професіоналізацію як процес формування особистості й діяльності професіонала [11]. При цьому особистість професіонала розглядається як інтегральна системна якість, яка закономірно виявляється на певному етапі професійного розвитку індивіда [12]. Погоджуючись у цілому із запропонованими твердженнями можна констатувати, що в цьому випадку мова йде про соціалізацію індивідів до трудової сфери з урахуванням її динамізму.

Питання неоднозначності трактування категорії професіоналізації в соціології порушував російський автор В. Цвик. На його думку, для того, щоб не виникало термінологічної плутанини, необхідно звернути увагу на те, що у вітчизняній соціології під професіоналізацією найчастіше розуміється процес професійного зростання індивіда: навчання професії або професійна самореалізація як одна з форм життєвої самореалізації [5].

Водночас досить поширеним підходом до професіоналізації є підхід, який вивчає процес професіоналізації в системі стратифікаційних процесів. Розглядаючи професіоналізацію в широкому сенсі слова слід звернутися до праць П. Сорокіна, який виділив такі канали вертикальної мобільності, як: армія, церква, інститути освіти (школа), урядові групи й політичні організації, професійні організації, організації по створенню матеріальних цінностей, родини [13]. За винятком останнього соціального інституту, на сучасному етапі суспільного розвитку професіоналізація є невід'ємним чинником соціальної мобільності в кожному із каналів. Виходячи із запропонованої логіки, вже не власне належність до певного каналу (участь у ньому), а саме соціальна готовність (професіоналізація) забезпечує соціальну мобільність. Водночас, на думку окремих авторів, професіоналізація виступає і чинником обмеження мобільності. Так, за визначенням В. Мансурова, будь-якій професійній групі, якій вдається домогтися відносно високого соціального стану, необхідно закріпити певну нішу в системі соціальної стратифікації, за допомогою підтримки певного образу групи для громадськості; регулювання поведінки членів групи через механізм позитивних і негативних санкцій. Найбільш важливим елементом на цьому етапі стає прийняття групи суспільством як гідної високого статусу [9, с. 30]. Схожий стратифікаційний підхід зустрічається і в працях інших дослідників, однак, на нашу думку, зводити професіоналізацію до критерію ініціації для входження в соціальну

групу є передчасним. Існування зв'язку професіоналізації з соціальною мобільністю зумовлює можливість встановлення її змістовних відмінностей від процесу соціалізації. В основі зазначеної відмінності полягає те, що соціалізація – успішна інтеграція до певної спільноти (групи) з метою забезпечення стабільності в соціумі. На відміну від цього, професіоналізація є умовою соціальної мобільності, яка, будучи схожою на соціалізацію за формами впливу на індивіда, має принципові відмінності в соціальній системі.

Отже, формування професіонала та формування індивіда є щільно пов'язаними. Становлення професіонала розглядається окремими дослідниками як одна з форм розвитку індивіда в єдності розвитку професійних і особистісних якостей суб'єкта, в якому фіксуються уявлення індивіда про здатність до цієї діяльності [14]. Як справедливо зазначає Ю. Поваренков, зазначене є однією з форм психічного розвитку [11], яка за своїм змістом тісно переплітається із загальною онтогенетичною еволюцією психічних функцій людини в цілому. Цей зв'язок, на думку дослідника, є двостороннім, тобто загальний рівень психічного розвитку індивіда є умовою для початку розвитку професійного. У свою чергу, професійний розвиток істотно впливає на загальний розвиток психологічних функцій людини. Аналогічним чином, на нашу думку, пов'язана реалізація функцій соціалізації та професіоналізації в особистому житті індивіда.

При цьому цілком очевидно, що існують певні професійні індивідуальні здібності до функцій певного виду. У такому сенсі індивідуальне (психологічне), доповнюючись соціальним, викликає становлення професіонала. При цьому процес такого доповнення має бути об'єктивізованим через систему соціальних інститутів, одним із яких виступає інститут освіти. Саме його роль у професіоналізації індивіда є вирішальною, адже в структурі цього соціального інституту починаються цілеспрямовані соціальні впливи на індивіда, в ході яких формується його психологічні компетенції для подальшого процесу професіонального становлення. На первинному етапі професіоналізації принципово важливим є врахування низки аспектів психологічних передумов індивіда, зокрема:

а) кожна людина за своїми індивідуальними якостями, насамперед професійно значущими здібностями, найбільш оптимально підходить до обмеженого кола професій (професійних функцій);

б) професійна успішність і задоволеність професією зумовлені ступенем відповідності індивідуальних якостей і вимогам конкретної професії;

в) професійний вибір є, по суті, свідомим і раціональним процесом, у якому сам індивід визначає індивідуальну диспозицію психологічних чи фізичних якостей і співвідносить її з уже наявними диспозиціями отриманими в ході випробування інших професій.

Закладення базових засад процесу професіоналізації та врахування в цьому процесі базових засадничих психологічних якостей індивіда дає змогу операціоналізувати “професіоналізацію” як індивідуальну життєву стратегію.

Крім того, аналізуючи професіоналізацію зі стратифікаційних позицій, можна констатувати, що базова адаптація створює передумови для формування кожним індивідом стратегії входження в обрану професійну групу, навіть за умов її відносної закритості для здійснення контролю над умовами праці.

Таким чином, стратегії професіоналізації, під якими російські дослідники розуміють групову висхідну мобільність [9], забезпечують умови для реалізації індивідуальних висхідних стратегій.

Отже, процес професіоналізації під час навчання (у першу чергу у ВНЗ) є підготовкою до процесу входження у специфічні соціальні ролі, які зумовлені вертикальною та професійною ієрархією трудового колективу.

Як справедливо зазначає Т. Парсонс, професійні ролі, що окреслені типовими кар'єрами, суттєво змінюються кожного разу при переході на нову стадію кар'єри. Тут виникає одна із найбільш важливих проблем адаптації, проблема пов'язана з початком кар'єри у стані із низькою відповідальністю та у її ході набуває все більшої відповідальності. Стан змінюється так, що людина підпорядковується спочатку багатьом, сама потім стає розпорядником багатьох людей. Добре відомо, що такі зміни приносять індивіду дуже сильне напруження, але фактом лишається також те, що більшість людей із цим успішно справляються, не проходячи складного процесу навчання [15, с. 350–351].

Якщо узагальнити існуючі наукові підходи, то до професіоналізації належать:

- спеціальна професійна підготовка суб'єкта до майбутньої професійної діяльності [16];
- безпосередньо сам процес професійної діяльності;
- статус, винагорода і привілеї професії [14];
- процес включення (або виключення) індивіда в професійну діяльність.

Таким чином, середовище ВНЗ має формувати в індивіда систему (готовність) до успішної реалізації кожного із зазначених напрямів.

Говорячи про операціоналізацію процесу професіоналізації як складової соціальної технології, необхідно відзначити, що цей процес, на думку багатьох дослідників, може бути структурований на стадії, рівні, фази, етапи, які проходить фахівець у своєму професійному формуванні. Водночас, на сьогодні єдиного підходу до визначення етапів професіоналізації не існує. Так, Є. Клімов виділяє такі етапи: оптант (фаза вибору професії), адепт (фаза навчання професії), адаптант (фаза звикання молодого фахівця до роботи), інтернал (фаза самостійності, активності та творчості), майстер, авторитет, наставник [17].

К.М. Левітан виділяє три основні стадії професіоналізації: 1) підготовча (доуніверситетська) стадія, пов'язана з вибором професії; 2) початкова (університетська) стадія, під час якої формуються основи професійно важливих умінь і властивостей особистості; 3) основна стадія – період формування професіоналізму в умовах конкретної діяльності [18].

Висновки. За обома наведеними підходами, фази, які можуть (і повинні) відбуватися в соціальному середовищі ВНЗ є основними, адже виступають в якості базису для інших (подальших) стадій цього процесу. До того ж необхідно зазначити, що в царині сучасної психології є такий науковий напрям як акмеологія. Однак на відміну від професіоналізації акмеологія вивчає розвиток саме зрілої особистості. З акмеологічної точки зору, зрілість особистості – категорія, що припускає переважно розвиток морально-етичних якостей, гуманістичної спрямованості особистості, нормативності поведінки тощо. У цей же час професіоналізація спрямована на формування зрілої особистості.

Враховуючи специфіку професіоналізації в середовищі ВНЗ, корисним є підхід до класифікації етапів, запропонований Є. Клімовим. При цьому роль ВНЗ на кожному із етапів є досить значною та у процесі персональної професіоналізації не повинна зменшуватися.

Аналізуючи фазу оптанта (фаза вибору професії), важливо відмітити, що на сьогодні основна профорієнтаційна робота з молоддю шкіл ведеться саме ВНЗ. При цьому основний акцент робиться не стільки на професійній відповідності випускника певному виду діяльності, скільки на умови навчання та процес підготовки. В такому разі зменшуються можливості для успішної професіоналізації через невідповідність психологічних особливостей індивіда певному виду професійної діяльності, а також ускладнюються завдання ВНЗ у процесі реалізації певних стадій.

Стадія адепта (фаза навчання професії) значною мірою залежить від первинної стадії, при цьому для соціальних функцій ВНЗ виявляється основною. При цьому, на нашу думку, зазначена стадія в структурі процесу професіоналізації в соціальному середовищі ВНЗ має бути внутрішньо структурована на стадії первинної (початкової) професіоналізації; стадію набуття професійних знань; стадію набуття професійних навичок; стадію первинного набуття норм та цінностей певного виду професійної діяльності (професійну соціалізацію).

Стадія адаптанта (фаза звикання молодого фахівця до роботи) також частково має відбуватися в соціальному середовищі ВНЗ. Теоретично зазначена стадія сьогодні відбувається під час проходження професійних практик. Ефективність зазначеного процесу може бути вищою, якщо одночасно на цій стадії студенти будуть стимульовані та матимуть змогу до реалізації творчої активності відповідно професійного фаху. В сучасній практиці ВНЗ основний акцент робиться на наукову підготовку (вимога до написання наукових праць студентами-випускниками існує в більшості ВНЗ). Однак наукова активність нами не ототожнюється із професійною активністю. Результатом процесу навчання мають бути авторські пропозиції (розробки) щодо безпосереднього фаху студента-випускника. Для цього можуть знадобитися створення при ВНЗ середовищ професійної діяльності – академічних бізнес-інкубаторів.

Наступна фаза процесу професіоналізації відбуватиметься за межами ВНЗ, однак все одно за його участі. У фазі інтернал (фаза самостійності,

активності та творчості) студент може потребувати з боку навчального закладу додаткової підтримки теоретично-прикладного характеру. Важливим завданням на цьому етапі є залишити контакт молодого фахівця із навчальним закладом з метою створення умов для інформаційного обміну.

Фази майстра, авторитета й наставника для соціального середовища ВНЗ цікаві з позицій соціального впливу. Мова йде не про постійну допомогу навчального закладу зазначеним особам, а про амбівалентну співпрацю, в ході якої відбуватиметься безперервний процес інформаційного обміну. В такому процесі працівники, що перебувають у різних фазах професіоналізації, отримуватимуть теоретичні знання, у той час як працівники та студенти ВНЗ – соціальні реалії (норми, цінності, соціальні стандарти) безпосередніх трудових груп, учасниками яких є зазначені особи.

Отже, роль навчального закладу в процесі професіоналізації є принципово високою, а доцільність уваги, із соціально-технологічних позицій, практично беззаперечною. Зазначене створює передумови для формування та реалізації конкретних соціальних програм та проектів спрямованих на активізацію процесу професіоналізації в соціальному середовищі ВНЗ.

Список використаної літератури

1. Большой толковый социологический словарь / Дэвид Джери, Джулия Джери. – М., 1999. – Т. 2. – С. 104
2. Душков Б.А. Энциклопедический словарь: Психология труда, управления, инженерная психология и эргономика / Б.А. Душков, А.В. Королев, Б.А. Смирнов. – 2005.
3. Словарь по профориентации и психологической поддержке [Электронный ресурс] // Национальная психологическая энциклопедия. – Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/27symbol/207/page/4>.
4. Акмеология : учеб. пособ. / А. Деркач, В. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.
5. Цвык В.А. Профессионализация как социальный процесс / В.А. Цвык // Вестник РУДН. Серия “Социология”. – 2003. – № 4. – С. 258–269.
6. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм ; пер. с фр., сост., послесл. и прим. А.Б. Гофмана. – М. : Канон, 1995. – 352 с. – (История социологии в памятниках).
7. Кон В.С. Маргарет Мид и этнография детства / М. Мид // Культура и мир детства. Избранные произведения. – М. : Наука, 1988. – С. 429.
8. Яшина М.Н. Социологический подход к стратегиям социализации личности в концепции Э. Эриксона : автореферат дис. ... канд. социол. наук : 22.00.01 / Мария Николаевна Яшина ; Рос. гос. пед. ун-т им. А.И. Герцена. – СПб., 2004. – 25 с.
9. Профессиональные группы: динамика и трансформация / под ред. В.А. Мансурова. – М. : Изд-во Ин-та социологии РАН, 2009. – С. 22
10. Caplow T. The Sociology of Work / T. Caplow. – N/Y : McGraw Hill Book Company, 1964.
11. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю.П. Поваренков. – М. : Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.
12. Моисеева Ю.А. Проблема профессионализации личности в философской и психологической литературе / Ю.А. Моисеева // Ярославский педагогический вестник. – 2012. – Т. II (Психолого-педагогические науки). – № 3. – С. 271–275.

13. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Александрович Сорокин; общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Соколова // Мыслители XX века / редкол.: Т.И. Ойзерман (пред.) и др. – М.: Политиздат, 1992. – 542,[1] с.

14. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2 т. / Б.Г. Ананьев; под ред. А.А. Бодалева, Б.Ф. Ломова. – М.: Педагогика, 1980. – Т. 1. – 230 с.

15. Парсонс Т. О социальных системах / Т. Парсонс; под ред. В.Ф. Чесноковой, С.А. Белановского. – М.: Академический проект, 2002. – 832 с.

16. Миронова Т.Л. Самосознание профессионала / Т.Л. Миронова. – Улан-Удэ, 1999. – 200 с.

17. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Евгений Александрович Климов. – Ростов-на-Дону, 1996. – С. 419–423.

18. Климов Е.А. Психология профессионала / Евгений Александрович Климов. – М.: Ин-т практической психологии; Воронеж: НТО МОДЕК, 1996. – 400 с.

19. Левитан К.М. Личность педагога: становление и развитие / Константин Михайлович Левитан. – Саратов: Саратов. ун-т, 1991. – 163 с.

Стаття надійшла до редакції 08.08.2013.

Шапошникова И.В. Профессионализация студента в социальной среде вузов

В статье отмечается, что существующая модель высшего образования недостаточно обеспечивает эффективность подготовки молодого специалиста, который имеет наряду с профессиональными знаниями психологическую и эмоциональную готовность к профессиональной деятельности. В качестве процесса комплексной подготовки к профессиональной деятельности предложено рассматривать профессионализацию, не имеющую единого понимания и классификации в современной литературе. В статье отмечается, что именно в социальной среде вуза возможен процесс профессионализации. Предложены направления социально-технологической активности вузов в процессе профессионализации индивида независимо от фазы профессионализации, в которой находится индивид.

Ключевые слова: профессионализация, социальная среда, ВУЗ, готовность, социально-технологическая активность.

Shaposhnikova I. Professionalization of the student in the social environment of the university

Background is that the current job market demands experts ready both professionally and psychologically to directly perform functional duties immediately after graduation. The current model of higher education provides insufficient effectiveness of the process. The above leads to the problem requires research and theoretical analysis. In the article the areas of social and technological activity of universities in the process of professionalization of the individual regardless of the phase of professionalization in which such individual resides.

Key words: professionalization, social environment, college, readiness, social and technological activity.